

3.

PRISILNO PRESELJAVANJE SLOVENACA U NDH S POSEBNIM OSVRTOM NA PODRUČJE KORDUNA I BANOVINE

Marica Karakaš Obradov

UDK: 343.264(430=163.6)“1941“
343.264(497.5=163.41)“1941“

Kategorizacija Izvorni znanstveni rad

Sažetak ► U članku se ukazuje na osnovne smjernice politike Njemačkog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugog svjetskog rata o razmjeni stanovništva. Dio slovenskog stanovništva s područja okupiranih od Njemačkog Reicha trebao je iseliti na područje NDH na posjede Srba koji su trebali biti preseljeni u Srbiju. Planirani obim i tijek razmjene nije bilo moguće provesti kako na razini države tako ni na području Banovine i Korduna.

Abstract ► The article deals with the main German – Croatian guidelines for the transfer of population during the Second World War. Some Slovenians were supposed to move to the Independent State of Croatia from the occupied Slovenia to the properties of the Serbs who were supposed to emigrate to Serbia. It was not possible to execute a volume and course of the plan, neither on the state level nor on the Banovina and Kordun areas.

Gljučne riječi ► Drugi svjetski rat, Njemački Reich, Nezavisna Država Hrvatska, Banovina, Kordun, Slovenci, Srbi, prisilne migracije

Key words ► Second World War, The Third Reich, Independent State of Croatia, Banovina, Kordun, Slovenes, Serbs, forced migration

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.24>

Pregovori o slaganju “novog mozaika naroda” odnosno razmjeni stanovništva između Njemačkog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske

Vlasti Njemačkog Reicha objavile su u travnju 1941. godine u Mariboru smjernice za iseljavanje “tuđih elemenata” s područja Donje Štajerske. Ubrzo je ustrojen

njemački stožer za iseljavanje u Mariboru i na Bledu kojeg je sačinjavao već “uhodani kadar” koji je radio na iseljavanjima na području okupirane Poljske. Osnovani su sabirni logori u Mariboru, Rajhenburgu¹, Begunjama i Šentvidu, uz još brojne prolazne logore, za prihvata Slovenaca koje su iseljavali u NDH, Srbiju i na područje Njemačkog Reicha.²

Vlasti NDH u početku su nevoljko raspravljale o useljavanju Slovenaca na njihovo područje, ali im je njemački poslanik u Zagrebu Siegfried Kasche ukazao na mogućnost da će se doseljavanje Slovenaca “izravnati” s iseljavanjem Srba u Srbiju. Rigidne državotvorne i nacionalističke ideje vodile su vlasti NDH u rješavanju “srpskog pitanja”, isprva antisrpskom promidžbom, a potom i izravnim nasiljem koje je, uz pojedinačna i skupna ubojstva, uključivalo i iseljavanje, protjerivanje, preseljavanja u evakuacijama, otpremanje na prisilni rad u Njemački Reich i dr. Vlasti NDH sručile su, u ime predratnog ugnjetavanja Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji, kako je na jugoslavensku zajednicu isključivo gledao ustaški pokret, osvetnički val prema Srbima.³

U ljeto 1941. razvio se ustanički pokret na području NDH, u kojem su Srbi imali značajni udio i ulogu, a zapodjenu su i oružni sukobi. U takvim okolnostima trebalo je provesti useljavanje Slovenaca i iseljavanje pretežno domaćeg pravoslavnog stanovništva jer su “solunski dobrovoljci” i Srbi koji su bili zaposlenici u tijelima državne uprave Kraljevine Jugoslavije kao i vojnici vojske Kraljevine Jugoslavije već od travnja 1941. napuštali teritorij NDH. Država ih je na to poticala pa je dio sam napustio NDH ili su ih državne vlasti protjerale.⁴

Vlasti NDH zakonskom odredbom od 24. lipnja 1941. osnovale su Državno ravnateljstvo za ponovu. Zadaća mu je bila uređenje svih poslova “useljavanja, smještaja i izseljavanja” i “preuzimanje i predaja posjeda i

inih dobara iz ruku izseljenih u ruke useljenih”. Usporedo s osnivanjem Državnog ravnateljstva za ponovu u Zagrebu ustrojena su i njegova tri glavna središta u Banjaluci, Sarajevu i Osijeku, a oni su opet djelovali preko velikih župa i kotarskih vlasti. U nadležnosti Državnog ravnateljstva za ponovu bilo je i osnivanje iseljeničko-useljeničkih logora u Požegi, Sisku/Capragu, Bjelovaru i Bijeljini u koje su dopremani Srbi koji su trebali iseliti u Srbiju, a Slovenci koji su naseljavani na područje NDH u pravilu su dopremani u Požegu, a bilo je primjera i dopremanja u logor u Sisku/Capragu.⁵

Od svibnja do srpnja 1941. intenzivno se pregovaralo o obimu i uvjetima iseljavanja Slovenaca iz anektiranih dijelova Slovenije u NDH i Srbiju te o iseljavanju Srba iz NDH u Srbiju. Sporadično se još u jesen 1941. razgovaralo o iseljavanju srpskog stanovništva iz NDH u Srbiju, a u siječnju 1942. otpremljena je posljednja skupina zatočenih Srba iz logora u Srbiju, zajedno s obiteljima.

Navest ću najznačajnije pregovore i odluke. U Mariбору je održana konferencija 6. svibnja 1941. pod predsjedanjem *Gauleitera*, predstojnika civilne uprave Donje Štajerske, Siegfrieda Übereithera na kojoj su između ostalih sudjelovali predstavnici stožera njemačkog vojnog zapovjednika u Srbiji i predstavnici vlasti NDH. Ministarstvo vanjskih poslova (MVP) Njemačkog Reicha objavilo je 21. svibnja 1941. da je Adolf Hitler odlučio da se s područja NDH iseli 220 000 – 260 000 Srba te da NDH primi isti broj Slovenaca. Vlada NDH je već 28. svibnja 1941. potvrdila useljavanje Slovenaca osim onih koji su “politički opterećeni intelektualci” i “srpski orijentirani četnici”.

U Zagrebu je 4. lipnja 1941., u poslanstvu Trećeg Reicha, pod predsjedanjem Siegfrieda Kaschea, njemačkog poslanika u Zagrebu, održana konferencija o razmjeni stanovništva. Konferenciji su nazočili brojni njemački predstavnici, vojni zapovjednik za Srbiju, opunomoćeni general u Zagrebu Edmund Glaise von Horstenau, posebni izaslanik u Zagrebu Edmund Veseenmeyer i neki drugi, a od predstavnika vlasti NDH vojskovođa i doglavnik NDH Slavko Kvaternik, ministar vanjskih poslova Mladen Lorković, njegov zamjenik Vjekoslav Vrančić i ministar udružbe Jozo Dumandžić. Zaključci konferencije bili su da u prvom valu, do 5. srpnja 1941., iseli 5 000 Slovenaca većinom “sumnjivih intelektualaca” u Srbiju i određeni broj slovenskih svećenika u NDH, a recipročno bi iselili pravoslavni svećenici iz NDH kod kojih se pojavio “višak” jer se radilo o obiteljima, pa je dio njih prebačen za sljedeće iseljavanje. U drugom valu,

od 10. srpnja do 30. kolovoza 1941., planiralo se iseljavanje oko 25 000 Slovenaca iz Donje Štajerske koji su na to područje doselili poslije 1914. i trebalo ih je naseliti u NDH, a u istom razdoblju trebao se iseliti isti broj Srba iz NDH. Treći val trebao je trajati od 15. rujna do 31. listopada 1941. kada se trebalo oko 65 000 slovenskih seljaka iz Donje Štajerske i oko 80 000 seljaka iz Koruške iseliti na područje NDH. Određeno je da preseljenici mogu ponijeti 50 kg prtljage i po glavi 500 jugoslaven-skih dinara. Prva dva vala iseljavanja trebala su biti obavljena željeznicom dočim je treći val, iz pograničnih područja s NDH, trebalo obaviti zapregama.

Na njemački zahtjev od velikog dijela tih planova moralo se odustati odnosno “odgoditi” ih za poslijeratno vrijeme. S obzirom da nije sve teklo prema planu S. Kasche sazvaio je i predsjedao novom konferencijom 22. rujna 1941. Kasche je bio za “najstrože mjere” u pogledu iseljavanja srpskog stanovništva s područja NDH. Predstavnici vlasti NDH protivili su se daljnjem naseljavanju Slovenaca ističući težak položaj u kojem se nalaze Hrvati u obalnom području pod talijanskom vojnom upravom, veliki broj izbjeglica, katolika i muslimana, o kojima se moraju skrbiti iz ustaničkih područja i borbe koje su započele u Bosni osobito u Bosanskoj krajini. Naseljeni Slovenci u tim područjima već od kraja kolovoza 1941. ponovno se preseljavaju, sada iz Bosne u Slavoniju. MVP Njemačkog Reicha 5. listopada 1941. obavijestilo je Kaschea da kod hrvatske vlade postigne dogovor da tijekom jeseni ipak prihvate još 45 000 Slovenaca, da ih “podsjeti” da je broj “ilegalno iseljenih”, odnosno izbjeglih ili protjeranih Srba iz NDH u Srbiju mnogo veći od broja Slovenaca koji bi na njemački zahtjev trebali preseliti u NDH. Poslanik Kasche nije o tome niti razgovarao s predstavnicima vlasti NDH već je raspravljao s predstojnikom civilne uprave Donje Štajerske. Kasche je osobno bio uvjeren da je to “nemoguća misija” što je, 8. listopada, u svom odgovoru MVP Njemačkog Reicha obrazložio time da NDH više nema nikakvih mogućnosti za nastavak iseljavanja Srba u Srbiju odnosno da je nemoguće da se iseli 19 000 Srba u Srbiju, a da u NDH useli 38 000 Slovenaca. Također je upozorio da treba misliti na posljedice preseljavanja koje bi potakle komunističke nemire, a privredno opterećenje NDH mogle bi uzrokovati i gubitke za Njemački Reich. Odgovor MVP Njemačkog Reicha bio je da nema potrebe “iznuditi” prihvati 38 000 Slovenaca, ali je potvrđeno da oko 3 000 Hrvata iz pograničnog područja Donje Štajerske treba iseliti u NDH.⁶

Tijekom organiziranih iseljavanja i pregovora u ljeto 1941. stalni su bili prigovori s njemačke strane zbog brojnih srpskih izbjeglica i prognanika koji su s područja NDH prelazili i u Srbiju. Bilo je i prigovora zbog nasilja prilikom prikupljanja stanovništva za iseljavanje kao i otuđivanje imovine.⁷

Državno ravnateljstvo za ponovu je 9. srpnja 1941. odaslalo "Upute o useljavanju i smještaju Slovenaca", a te su upute 14. srpnja nadopunjene. Većina kotareva u NDH trebalo je od srpnja do 31. listopada 1941. primiti oko 2 500 Slovenaca. Naseljavanje Slovenaca provodio je i Zavod za kolonizaciju NDH. Pitanje prehrane useljenika Slovenaca rješavalo se prikupljanjem hrane od iseljenika, Srba. Ako je useljenik dobio kuću i posjed trebalo je popisati pokretnu i nepokretnu imovinu, a svojim su potpisom jamčili za preuzetu imovinu. Zalihe hrane zatečene na posjedu, uz revers, prepuštane su useljenicima za prehranu kao i domaće životinje. Ako su useljenici bili smješteni zajedno sa srpskim obiteljima, dakle zajedno s vlasnikom kuće, onda je vlasnik imao obavezu osigurati useljenicima smještaj, hranu i obuću, a useljenici su morali pomagati u kućnim, poljodjelskim i dr. poslovima. Napomenuto je da useljenicima treba platiti "honorar" ako budu sudjelovali u žetvi ili nekom drugom javnom radu. Posebno je naglašeno da svaki rad useljenika mora biti nagrađen i ne može se od njih tražiti nikakav besplatni rad. Probleme u naseljavanju Slovenaca uzrokovalo je i to što pojedina iseljena sela s većinskim srpskim stanovništvom nisu imala dovoljan broj kućanstva za primitak useljenika ili još nije bilo provedeno iseljavanje Srba.⁸

Prikupljanje i otpremanje slovenskog stanovništva za iseljavanje na područjima koje je anektirao Njemački Reich tekli su pretežno po planu što je jamčila dobro ustrojena i brojna njemačka vojska, raspoloživ vozni park, prometna infrastruktura koja još nije bila razorena.

Navedeni uvjeti nisu ni približno postojali na području NDH čije su vlasti trebale provesti iseljavanje Srba i prihvatiti Slovence. Osim nepostojanja dobro ustrojenih vojnih i civilnih vlasti, nekontrolirani ispadi nasilja prema srpskom stanovništvu i oružani ustanak u kojemu je srpsko stanovništvo imalo velikog udjela nisu mogli jamčiti "sustavnosti" i "urednost" planirane razmijene stanovništva.

Do povremenih prekida u iseljavanja Srba u Srbiju i nemogućnost naseljavanja slovenskih useljenika na brojna područja NDH dolazilo je zbog pretjeranog pri-

ljeva prognanih i izbjeglih Srba s područja NDH u Srbiju, ali i zbog oružane pobune koje je buknuła na području NDH. Velikih problema bilo je s prehranom, higijenskim i zdravstvenim uvjetima života u iseljeničko-useljeničkim logorima i u mjestima gdje su Slovenci useljavani. Bilo je i slučajeva, rjeđe tijekom 1941., a kasnije učestalije, povratka srpskog stanovništva koje je u kućama zateklo Slovence. Već na samom početku planiranih iseljavanja vojni predstavnici Njemačkog Reicha ustvrdili su da iseljavanje Slovenaca u NDH i s tim vezano iseljavanje Srba iz NDH u Srbiju rasplamsava ustaničke pokrete i u NDH i Srbiji.⁹

BROJČANI POKAZATELJI O SLOVENCIMA NA PODRUČJU NDH

U literaturi postoje manja odstupanja o broju iseljenih Slovenaca na područje NDH u organiziranim transportima. U literaturi se najčešće navodi da je oko 10 000 organizirano iseljeno, a prema Državnoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača oko 7 000 Slovenaca iseljeno je u Srbiju i 12 000 na područje NDH do listopada 1941., kada otpočinju masovnija otpremanja slovenskog stanovništva na područje Njemačkog Reicha, posebice Šleziju, zbog velike potrebe za radnom snagom.¹⁰

Ukupan broj Slovenaca na području NDH, do rujna 1941., bez "starosjedilaca", Slovenaca koji su doselili na to područje od 1918. do 1941., spominje se u rujnu 1941. na konferenciji njemačkih i hrvatskih predstavnika u Zagrebu gdje se govori o 31 341 osoba. Tako veliki priliv Slovenaca dogodio se ne samo zbog useljavanja na osnovu njemačko-hrvatskih dogovora nego zato što je oko 17 000 Slovenaca izbjeglo na hrvatsko područje. Slovenci kako bi izbjegli iseljavanje na područje Njemačkog Reicha, bježali na područje NDH iz zbog blizine, bliskost kulture i jezika ili su pronalazili utočište kod rođaka i prijatelja koji su od ranije bili na tom području ili su tamo iseljeni. Dolazili su i članovi obitelji iz miješanih slovensko-hrvatskih brakova. Zbog velikog priljeva ovih izbjeglih Slovenaca, MUP NDH je u listopadu 1941. tražio je da se napravi popis Slovenaca na području NDH koji su došli poslije 10. travnja 1941. Prema tom nepotpunom popisu bilo ih je 19 304. Popisivanje je bilo nepotpuno zbog ratnih okolnosti te određeni kotareve nisu bili u mogućnosti provesti popisivanje i dostaviti rezultate.¹¹

U svom dopisu od 9. srpnja 1945. Delegacija za repatriaciju Slovencev poslala je tražene podatke Odjelu za

vraćanje izbjeglica (repatrijaciju) Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske o brojčanom stanju Slovenaca temeljenom na podacima Odbora za slovenske naseljenike koji je djelovao tijekom rata pri Uredu za podržavljeni imetak i podacima slovenskog Crvenog križa. U njihovim kartotekama bilo je zabilježeno 16 541 Slovenaca i taj je broj obuhvaćao samo one koji su se obratili navedenim institucijama. U dopisu je navedeno da još treba tome dodati "svojevoljno" iseljene Slovence kao i one koji su "uslijed fašističkog terora Nijemaca, Talijana ili Mađara" izbjegli na područje NDH. Uzimajući u obzir sve navedene kategorije, broj Slovenaca za repatrijaciju procijenjen je na oko 35 000. Napomenuto je da je prije rata na zagrebačkom području živjelo "mnogo" Slovenaca te da bi vjerojatno i jedan dio njih došao u obzir za repatrijaciju. Također i Slovenci Primorci porijeklom s područja Trsta, Gorice i Tržića koji su također bili na hrvatskom području. Delegacija za repatriaciju Slovenaca u rujnu 1945. iznijela je podatak da je na području NDH bilo između 30 000 do 35 000 Slovenaca koji su tu preseljeni ili su sami izbjegli i približno isti je broj Slovenaca koji su na to područje doselili prije Drugog svjetskog rata.¹²

KRATKE NAPOMENE O ISELJAVANJA SRBA¹³ S BANOVINE I KORDUNA I PRIMJERI USELJAVANJA SLOVENACA NA PODRUČJE BANOVINE I KORDUNA

Vijest o planu iseljavanja Srba u Srbiju došla je do Banovine i Korduna krajem svibnja 1941. preko članova Komunističke partije. Nakon toga došlo je do "ozbiljnijeg gibanja" i "izvjesne sklonosti nekih ljudi da se pokore toj odluci", a partijske organizacije su se protivile takvom stavu.¹⁴

Organizirana iseljavanja djelomično su provedeno tijekom kolovoza 1941. i na području Banovine i Korduna. Hrvatske vlasti su provodile jaku promidžbu i "pritisak" na Srbe da iseljavaju u Srbiju pa su im nudili propusnice, dopuštenje za prijenos dijela novca i imovine. Srpske su kuće "pečaćene", a "partijska organizacija" tražila je da se "kidaju pečati s kuća". Prema dokumentima Državnog ravnateljstva za ponovu iz 1941. s područja Gline iseljeno je 426 domaćinstava s 3 704 članova (od toga 1 855 muškaraca i 1 844 žena). Prema novinama *Naprijed*, glasilo Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, iz travnja 1944. u Srbiju je "odseleno" 1 551 osoba s područja Dvora (307 osoba), Petrinje (368

osoba) i Gline (876 osoba). Neka kasnije istraživanja navode samo broj od 357 "izbjeglica" u Srbiju iz Majskih Poljana, Bačuge, Gline i Vlahovića. U zimu 1941./1942. povećao se broj odlazaka u Srbiju s ovoga područja zbog bojazni kako će prezimiti. Na odlazak su se odlučili i neki "zakleti partizani", pa je bilo slučajeva da su im oni koji nisu podržavali odlazak, zapalili kuće. U travnju 1942. Velikoj župi Gora obratio se vojskovođa Slavko Kvaternik s nalogom da "hrvatsko pravoslavno pučanstvo" koje se želi iseliti javi nadležnim vlastima koje su im trebale naglasiti da ih "nitko ne prisiljava" na odlazak te da se jave oni koji žele na "rad u Njemačku".¹⁵

Tijekom srpnja 1941. općinska su se poglavarstva u NDH očitovala koliko se slovenskih obitelji može kod njih smjestiti. Također su iznosili i pretpostavke o mogućem zapošljavanju Slovenaca posebice u zanatskim radnjama, bilo da ih oni sami vode ili da budu namještenici. Neki su i negodovali zbog bilo kakvog useljavanja stanovništva pravdajući se već tada velikom oskudicom. Dana 13. srpnja 1941., Općinsko poglavarstvo u Sunji iskazalo je koliko se članova slovenskih useljenika može smjestiti u koje selo na području njihove općine. Selo Drljače trebala je primiti 170 osoba, Greda 10, Petrinjci 100, Radonja Luka 50, Sunja 40 slovenskih useljenika.

Općinsko poglavarstvo u Gori izvijestilo je, 15. srpnja 1941., da se kod njih u tom razdoblju može smjestiti 166 osoba. Glinjska Poljana trebala je primiti 69 osoba, Gorske Mokrice 3, Nebojan 44, Pecki 23, Slana 17, Strašnik 10 slovenskih useljenika. Općinsko poglavarstvo u Blijuni, 16. srpnja 1941., bilo je spremno je primiti 77 Slovenaca, uz napomenu "ako se nitko od iseljenih ne bude vraćao". Ta se primjedba vjerojatno odnosi na one koji su živjeli u zbjegu, a ne koji su iselili u Srbiju. Treba napomenuti da je bilo slučajeva izuzimanja od iseljavanja nekih Srba, bilo da su već bili otpremljeni u iseljeničko-useljeničke logore ili ne, većinom na intervenciju nekog političkog i vojnog dužnosnika. Blijuna je trebala primiti 21 useljenika, Moštanica 33, Petkovac 19 i Stražbenica 4 slovenska useljenika. Prema navodima kotarske oblasti u Dvoru na Uni 24. srpnja 1941. useljeno na njihovo područje 203 Slovenaca (91 muškarac, 88 žena i 24 djece).

Prema podacima Državno ravnateljstvo za ponovu¹⁶ u tri kotara na Kordunu, Slunj, Vojnić i Vrginmost, bili su smješteni Slovenci iz Štajerske. U Slunj 67 obitelji sa 177 članova, Vojnić 89 obitelji sa 183 člana te u Vrginmost 69 obitelji sa 177 članova. Sve te obitelji 1941. došle su iz iseljeničko-useljeničkog logora u Požegi. Tijekom

kolovoza 1941. u iseljeničko-useljenički logor Caprag/Sisak smješteno je 75 slovenskih obitelji koje su čekale na dodjeljivanje posjeda. Brojni slovenski useljenici bili su od srpnja 1941. smješteni u Petrinji, isprva u okolna sela, a onda ih se sve više smjestilo u grad. Primjerice, krajem listopada Zavod za kolonizaciju tražio se smještaj za još osam slovenskih seljačkih obitelji sa 36 članova, a ranije je već na tom području kolonizirano 14 slovenskih obitelji. U općini Sunja u selo Četvrtkovac također je bilo naseljeno nekoliko slovenskih obitelji. U rujnu 1941. općinsko poglavarstvo u Topuskom izvršilo je novčanu isplatu pomoći za prehranu 29 slovenskih obitelji sa 105 članova koji su bili pretežno smješteni u Topuskom, Poljani i Maloj Vranovini.¹⁷

U kuće iseljenih, izbjeglih, prognanih i ubijenih Srba državne su vlasti nastojale naseliti ne samo slovensko stanovništvo nego i kolonizirati siromašnije obitelji iz Hrvatskog zagorja. Ovi planovi samo su djelomično provedeni. U svibnju 1942. župska redarstvena oblast iz Petrinje u izvještaju je navela da “buntovnici svakodnevno odvođe i ubijaju koloniste”.¹⁸

Bilo je i pritužbi useljenih Slovenaca da ih neki Srbi, vlasnici kuća, posjećuju i “smetaju”, što bi značilo da se nisu iselili nego su živjeli u zbjegu.¹⁹

SVJEDOČANSTVA SLOVENACA O USELJAVANJU I DOGAĐANJIMA NA PODRUČJU BANOVINE I KORDUNA

Od završetak rata pa do 1990. postojala je “industrija sjećanja na NOB” i osim poteškoća koje su uvijek prisutne kod ex post tumačenja prošlosti bilo je još nekih značajnih korektivnih čimbenika. Pravo na sjećanje nisu jednako imali svi učesnici u prošlim događajima. Primjerice slovenski svećenici i redovnici koji su imali značajnu ulogu među iseljenim Slovencima, a vlasti Njemačkog Reicha i NDH smatrali su ih velikim poticateljima nezadovoljstva među Slovencima, nisu mogli nesmetano i javno govoriti o svojim ratnim sjećanjima i iskustvima. Također je bilo prisutno i “filtriranje” pamćenja što je dovodilo do prešućivanja dijelova prošlosti. Često je bila prisutna i namjera suvremenika da prošlost i svoju ulogu u prošlim događajima “dotjeruje” u skladu sa proklamiranim političkim i ideološkim potrebama.

Dnevници, iako subjektivno pisani zbog neposrednog bilježenja događaja, vrijedan su historiografski izvor. Ovisno o ulozi pisca dnevnika, možemo ga koristiti i za političku i vojnu događajnicu, a osobito su značajni za

povijest pojedinaca i obitelji. U totalitarnim državnim uređenjima čak i žrtve, koje su svjedočile o svojim stradanjima i o svom ponašanju i ulozi u nekim događanjima, bile su ponekada izložene ponovnom viktimiziranju. Revolucionarni pokreti, pa tako niti jugoslavenski komunisti, nisu prihvaćali političku i vojnu pasivnost kao obrazac ponašanja, osobito tijekom ratnih zbivanja, kada su ljudi u svakodnevnoj isprepletenosti života i stradanja bili često zaokupljeni samo preživljavanjem.

Stoga su i izjave pred predstavnicima poslijeratnih državnih vlasti u brojnim slučajevima sadržavale i ono što se smatralo da se “želi čuti”. Primjerice, u višednevnim ispitivanjima od strane UDB-e Alojza Colnara, predstavnika slovenskog Crvenog križa u NDH, nastalo je nekoliko inačica njegovih izjava s različitim podacima i ocjenama o ponašanju pojedinaca. U konačnici isljednicima UDB-e objasnio je to time što se htio “pokazati u boljem svijetlu”.²⁰

Sve ove napomene treba imati na umu kod kritičkog čitanja sjećanja, dnevnika te izjava pred predstavnicima državnih vlasti, no, one ih ne isključuju kao izvore za historiografiju.

Osvrnut ću se na značajnija svjedočanstva Slovenaca na iseljenički život tijekom rata na području Banovine i Korduna.

T. Ferenc objavio je pismo nepotpisanog Slovenca koje se nalazilo u Republičkom sekretariatu za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije. Pismo je poslano u rujnu 1941. u Ljubljani, a Ferenc ne navodi komu, privatnoj osobi ili nekoj ustanovi. Autor pisma je preko iseljeničko-useljeničkog logora u Požegi smješten preko Slunja u Cetingrad. U tom pismu slovenski useljenik ne piše o događajima kojima je bio svjedok nego prenosi opise uhićivanja i stradanja srpskog stanovništva koje mu je ispričala žena, prezimena Basara, a koja ih je primila na stanovanje te “neki financijski nadzornik po imenu Joco” koji je svjedočio ubojstvima Srba. U pismu se navodi i podatak o stradanju “7000 Srba u kotaru Slunj” kao i da je taj podatak prije nego je pobjegao iz Hrvatske, nepoznati autor pisma, saznao od “tamošnjeg ustaškog komandanta”. U istoj knjizi Ferenc navodi da su 2. kolovoza 1941. neki slovenski iseljenici pisali njemačkom opunomoćenom generalu u Zagrebu Edmundu Glaise von Horstenauu o ubojstvima srpskog stanovništva na području Krnjaka, Vojnića, Krstinje i Tušilovića.²¹

Često se u literaturi citira i dnevnik Ivan Rojsa, slovenskog useljenika iz Ormoža, koji je sa suprugom bio

smješten u Vrginmost. Jedno vrijeme živjeli su s obitelji Đure Crevara. Rade Bulat navodi podatak da je Ivan Rojs vodio dnevnik te da je 7. srpnja 1945. dao i izjavu "Mesnom poveljstvu NM v Ormožu" o zločinima u Bosni. Navedeni dnevnik i izjava nalaze se u Zgodovinskom arhivu u Ptuj²² Nadalje navodi da je Rojs u svom dnevniku zapisao da je vidio povorku ljudi koji su išli na "pokrst" i kamione koji su 3. kolovoza odvozili po 30-40 muškaraca iz Sokolskog doma prema Glini. O rušenju crkve u Glini Rojs je saznao je od "suputnika" kojeg je susreo u vlaku u Glini u rujnu 1941. Bulat navodi i da je na području Vrginmosta krajem srpnja 1941. bilo smješteno više slovenskih obitelji: Hanželič, Sever, Turk iz Ormoža, Lampreht iz Sv. Lovrenca na Pohorju i Ruter iz mjesta Loč pri Konjicah.²³

Duro Zatezalo, citira dijelove dnevnika "jednog Slovenca protjeranog iz Štajerske i naseljenog s drugim Slovencima u selo Crevarsku Stranu – Vrginmost". Ne navodi ime pisca dnevnika niti gdje se dnevnik nalazi nego da autor posjeduje kopiju dnevnika. Citira dijelove dnevnika u kojem se govori o ubojstvu 11 osoba iz Crevarske Strane koje su Slovenci morali zakopati te o "ustaši Beljanu" i ostalima koji su uzimali imovinu ubijenih. U nastavku navodi i podatak o 270 ubijenih Srba u Crevarskoj Strani.²⁴

Miljkan Maslić u svojoj knjizi²⁵ navodi dijelove iz dnevnika, prevedene sa slovenskog, "Slovenca koji je iz Štajerske protjeran i pisao o ljetnim danima 1941. u Vrginmostu i Crevarskoj Strani".²⁶ Maslić kaže da je dnevnik pronašao Branko Nikoliš i otišao po njega i dobio "original" te ga fotokopirao i kopije ustupio Masliću. Dnevnik je u Masličevoj knjizi, kako i autor kaže, "tematiziran i po pasusima sređen" te tvrdi da rečenice nisu mijenjane. Maslić citira na jednom mjestu Slovenčev dnevnik gdje se navodi da su useljenici morali pokopati 11 osoba ubijenih u Crevarskoj Strani, a na drugom da je njegovoj ženi pričao ustaša Beljan da je zbog ranjavanja njegove kćeri strijeljano 270 osoba iz Crevarske Strane. Pisac dnevnika navodi i tko je i kako "odvezio" imovinu ubijenih Srba. Maslić komentira da je spominjanje četnika "samo pretpostavke pisca dnevnika" te da su to bili partizani. Također ocjenjuje da se Slovenčevo viđenje partizanske akcije na Crevarsku Stranu ne temelji na činjenicama koje on "ma koliko bio dobronamjeran nije mogao poznavati".²⁷

Nesumnjivo je da se radi se o istom dnevniku premda ima odstupanja u povezivanju događanja i citiranju samog dnevnika. Primjerice Zatezalo i Bulat ne navode

podatak o napadu na kuću ustraše Beljana i ranjavanje njegove kćeri, kao i da Slovenac u dnevniku spominje kao aktere oružanih sukoba četnike, što je M. Maslić učinio, ali i osporio takvu procjenu.

Svjedočanstva slovenskih useljenika objavljena ili citirana do 1990. većinom navode podatke o uhićivanju, ubojstvima i otuđivanju imovine Srba, često s brojčanim podacima i imenima počinitelje.

Početak 1990-ih u "svjetskom političkom moralu" oživjele su ideje restitucije i "ispravljanja povijesnih nepravdi". Na listi oštećenih iz Drugoga svjetskog rata i neposrednog poraća uz europske Židove, našli su se i Romi i Nijemci, ali i brojni drugi narodi koji su pretrpjeli razne oblike represija tijekom ratnih sukoba i neposrednog nakon njih. Pokrenuti su razni mehanizmi na razini europskih država koji su davali ne samo duhovnu nego i materijalnu zadovoljštinu osobito za stradanja prisilnih radnika.²⁸

Traumatično iskustvo prisilnih migracija slovenskog stanovništva, osobito iseljavanje i otpremanje na prisilni rad, zbog toga je iznova zaokupilo ne samo one koji su to preživjeli nego i članove njihovih obitelji. Slovensko nacionalno područje tijekom Drugoga svjetskog rata raskomadano je i podijeljeno između susjednih država, a slovenskom je narodu osporeno pravo na samosvojnost te su ih, posebice Nijemci, nastojali dijelom raseliti a dijelom asimilirati. Slovensko Društvo izgnancev objavilo je niz publikacija na ovu temu, a u nekim su i sjećanja na slovensko iseljavanje na područje NDH.²⁹ Navest ću neka sjećanja Slovenaca koji su dio rata proveli u Cetinogradu, Zrinu, Lotinama, Sunji, Petrinji i Sisku.

Dana 24. srpnja 1941. slovenska obitelj Spegelj iseljena je iz mjesta Muta. U željezničkim teretnim, stočnim vagonima otpremljeni su preko Zagreba do Ogulina, a od tamo su pješice išli do Cetingrada. Glad i neimaština najčešće se spominju kao dio svakodnevice uz borbe između četnika, ustaša, partizana i Nijemaca na okolnom području. Ističe se i "vjerska netrpeljivost" katoličkih i pravoslavnih sela te se govori o "divljačkim četničkim, ustaškim i njemačkim skupinama koje su ubijale nedužne ljude". Nakon kratkog vremena obitelj je zbog straha i neprekidnih borbi uspjela otići u Karlovac.³⁰

U srpnju 1941. obitelj Farazin iz sela Čmrlja preko Maribora, Zagreb i Požega otpremljena je u Bosanski Novi, a od tamo preko Dvora na Uni i sela Zrin i Lotine. Tamo ih je morala prihvatiti dobrostojeća srpska obitelj. Useljenici su pomagali u svim seoskim poslovima. Posebno je istaknuto da su zajedno s domaćinima jeli za

stolom, ali i da su u to vrijeme i na tom području ljudi bili više gladni nego siti. Nakon nekoliko mjeseci morali su otići i smješteni su u Novsku gdje su dobro primljeni.³¹

U kolovozu 1941. obitelj Knez je preko Rajhenburga došla u Petrinju od kuda su ih prebacili u Sunju. Tamo su bili samo tjedan dana, a potom nazad vraćeni u Petrinju gdje su isprva živjeli u staji. Kasnije su dobili smještaj, a domaći ljudi su im pomogli donijevši namještaj. Otac obitelji uspio se zaposliti i radio je u Sisku.³²

Obitelj Luzar s drugim obiteljima iz Trbovlja preko Rajhenburga prebačena je u Petrinju. Nakon nekoliko dana razmještali su ih u okolna sela, no nigdje se nisu dugo zadržavali. Obitelj se selila osam puta i najzad "skrasila" u Petrinji. Žene su većinom radile u vojnim kuhinjama.³³

Dana 6. kolovoza 1941. obitelj Rozman došla je u Petrinju. Smješteni su u barake u sklopu tvornice Gavrilović, a hranu im je često davala gospođa Gavrilović. Članovi obitelji morali su svi raditi. Žene su često služile kod njemačkih časnika, a mala djeca su često prosila hranu. Godine 1944. jedan muški član obitelji koji je bio u njemačkoj vojsci ishodio je da se obitelj vrati u Trbovlje.³⁴

Obitelj Simonič je preko Rajhenburga u stočnim vagonima otpremljena u Požegu, a potom u Sisak. Tamo je otac obitelji radio u talionici. Bili su smješteni u kući Srba koji su prognani u Srbiju.³⁵

Obitelj Trampuž iz Trbovlja početkom kolovoza 1941. protjerana je i preko Rajhenburga dospjela je u Petrinju. Isprva su premještani "iz sela u selo, iz kuće u kuću" i napokon su završili u Petrinji. Na kraju rata partizani su ih s vojnim zarobljenicima otpremili u logor, jer su žene radile u vojnoj kuhinji. Ubrzo su pušteni te su preko Zagreba i Zidanog Mosta došli u Trbovlje. Ističu da su Slovencima u Petrinji pomagali kotarski načelnik Kodrić i zaposlenik u poglavarstvu Gregorinčič.³⁶

Iz Trbovlja je iseljena obitelj Mrak preko Rajhenburga u Petrinju. Isprva su ih selili po kućama u Petrinji i po okolnim selima. Teško su živjeli, majka je radila na poljoprivrednoj školi, a djeca odlazila u bolnicu po ostatke hrane. Najstariji sin otišao je u partizane. Bili su smješteni "s obitelji nekog ustaše" pa su morale bježati pred partizanima jer im je on tako rekao. Poslije su se vratili u Trbovlje.³⁷

Svjedočanstva objavljena poslije 1990-e i dalje navode stradanja Srba, bez detaljnih opisa i brojčanih navoda, što se može protumačiti time da je generacija

najstarijih slovenskih iseljenika, koja je mogla imati jašnija sjećanja na takve događanja, većinom umrla. No priče o ratnom prognanstvu vrlo su se revno prenosile unutar obitelji. U ovim sjećanjima češće je spominjanje i Hrvata u pozitivnom kontekstu pa čak i nekih koji su predstavljali civilne vlasti.

ZAKLJUČAK

Njemački Reich je na područjima koja je anektirao, ili okupirao, kao i na području država saveznica, potaknuo ili izravno sudjelovao u *etničkom/nacionalnom inženjeringu*. Nije u tim planovima izuzimao niti sunarodnjake niti savezničke nacije koje su na svom državnom području izravno provodile ideju podudaranja državnih i nacionalnih granica. Onim narodima koji se nisu našli na političkom zemljovidu "Novog poretka" negirana je nacionalna posebnost. Tako su Slovenci dijelom trebali biti asimilirani odnosno germanizirani, a dijelom iseljeni na područje NDH i u Srbiju. Recipročno broju useljenih Slovenaca trebalo je iseliti Srbe s područja NDH u Srbiju. Prvotni planovi, a osobito obim razmijene stanovništva, nisu se mogli provesti.

U poslijeratnoj jugoslavenskoj historiografiji migracije slovenskog i srpskog stanovništva nisu uvijek postavljane u zajednički kontekst te međuovisnost s migracijama drugih nacionalnih/etničkih skupina, što je više zamrsilo nego respektiralo razumijevanje brojnih smjerova, pokretača i tipova migracija. "Neurednost" razmijene stanovništva bila je uvjetovana nizom čimbenika među kojima treba istaći protjerivanje i izbjeglištvo srpskog stanovništva s područja NDH u Srbiju, gdje je njihov priljev narušavao interese Njemačkog Reicha.

Slovenski useljenici i srpski iseljenici nisu dijelili samo sudbinu prisilnih migranata nego su u brojnim slučajevima i dijelili isti životni prostor što ih je zbližilo i stvorilo zajedničko sjećanje na traumatične ratne dane. U poslijeratnom razdoblju pa do 1990-ih ta veza je učvršćivana i "vlakovima bratstva i jedinstva", osobito s domaćinima u Srbiji, gdje ih je rat provelo gotovo pet puta manje nego na hrvatskom i bosansko-hercegovačkom području. Nakon raspada Jugoslavije i dokidanja jednostranog pristupa prošlosti otvoreni su novi komunikacijski kanali i za slovensko-hrvatski i slovensko-muslimansko/bošnjački dijalog. Iznova prizivajući u sjećanje svoju ratnu tragediju, slovenski iseljenici dodijelili su u svojoj iseljeničkoj drami svim sudionicima i uloge koje su stvarno i odigrali. Uz daljnje navođenje

stradanja Srba i teškog života iseljenog slovenskog stanovništva, spominje se i korektno ponašanja pojedinaca koji su predstavljali i državne vlasti, solidarnost nekih hrvatskih sredina s iseljenim Slovencima, priznanja slovenskih useljenika da su radili bilo u državnim služba-

ma ili pri vojsci i sl. Na takav se dijalog još uvijek čeka u hrvatsko-srpskim/srpsko-hrvatskim odnosima i sjećanjima na traumatični Drugi svjetski rat koji još uvijek stvara razdore koji se prenose i u nacionalne historiografije.

¹ Gradić Rajhenburg, u blizini Krškog, od 1952. zove se Brestanica.

² Tone FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945.*, Ljubljana : Beograd 1979., 154-157, 164-183; Slobodan D. MILOŠEVIĆ *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, Beograd 1981., 21, 23, 149.

³ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1978., 162-178; Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2001., 437-463.

⁴ Marica KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske 1941.". *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 2011., vol. 43., br. 3, 802, 814-816.

⁵ Andrija Ljubomir LISAC, "Deportacije Srba iz Hrvatske 1941.", *Historijski zbornik*, Zagreb 1956, 1-4, 130-131; Rafael BRČIĆ, "O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine". *Prilozi*, sarajevo 1973., 9/1, 306; M. KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske 1941.", 807-808.

⁶ HR HDA 1561, 0131.38); (AS 1907, br. 2501/II-1941. od 29. srpnja 1941.; (AJ, 110, Dosje Rikard Flögel); A. Lj. LISAC, "Deportacije Srba iz Hrvatske 1941.", 142-143; T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945.*, 208-210, 231-232, 245-246, 251-292; S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 30, 32, 39-43; M. KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske 1941.", 802-807; Marica KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije Slovencev na hrvatsko območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo)", *Prispevki za novejšo zgodovino*, Ljubljana 2012., god. 52, br. 2, 141-146. Rikard Flögel je bio ravnatelj Zavoda za kolonizaciju NDH koji se također bavio smještanjem Slovenaca.

⁷ M. KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske 1941.", 804-807, 820-823.

⁸ AS 1899, k. 1, br. 190/Ptk, od 9. srpnja 1941, br. 190/Ptk i br. 755/Ptk od 14. srpnja 1941., br. 602-1941/Ptk od 14. srpnja 1941.; M. KARAKAŠ OBRADOV "Migracije Slovencev na hrvatsko območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo)", 152-153)

⁹ S. D. MILOŠEVIĆ, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 154; M. KARAKAŠ OBRADOV, "Migracije Slovencev na hrvatsko območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo)", 171.

¹⁰ T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945.*, 255, 379; S. D. MILOŠEVIĆ, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941 – 1945.*, 42, 154, 341; Ivica ŽNIDARŠIČ, *Z javno besedo do pravic. Informativne konference za potrebe slovenskih izgnancev in drugih žrtev vojnega nasilja*, Ljubljana, 2000., 99; Jasna FISCHER, ur., *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1841. – 1992.*, knj. 1, Ljubljana, 2005., 587.

¹¹ HR HDA 223, I-A, 1828/1942. od 23. ožujka 1942.; Milenko MILIĆ, "Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslavena tokom drugog svetskog rata", *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 1964., vol. XI, 427.

¹² AS 1824, k. 977, br. 468/45., br. 709/45., 718/45.

¹³ O iseljavanju Srba s područja NDH vidi i rad Filipa Škiljana, ovdje (str. 345-360).

¹⁴ Čedomir VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945-1950.*, ZAGREB: Prosvjeta, 2003., 20. Višnjić citira iskaz Stanka Opačića Čanice Historijskom odjeljenju CK KP Hrvatske od 16. lipnja 1950.

¹⁵ Slobodan BJELAJAC, "Šamarički partizanski logor", u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941.*, ur. Katarina Babić, Bartol Biličić, Zlatko Čepo, Ivan Jelić i Jozo Kovačević, Sisak 1974., 692; Milan KOLJANIN, "Izbeglice iz Gline u Srbiji 1941-1945.", u: *Glina: Glina i glinski kraj kroz stoljeća*, ur. Drago Roksanđić i Mira Kolar-Dimitrijević, Glina: 1988., 366, 367.

¹⁶ Rade BULAT, *Svjedočanstva iz Petrove gore*, Zagreb 1981., 116. navodi krivi naziv Državno ravnateljstvo za obnovu Slovenije.

¹⁷ HR HDA 1076, k. 500, br. 21348/41. od 29. rujna 1941.; k.1776, K. br. Prs. 98/41, od. 13. srpnja 1941., K. Prs. broju 84/1941. od 15. srpnja 1941., Prs. br. 82/1941., 16. srpnja 1941., br. 1892/41., od 24. srpnja 1941.; Fikreta BUTIĆ i Ivan JELIĆ, "Prilozi proučavanju historije NDH u razdoblju 1942 – 1943. godine". *Putovi revolucije*, Zagreb 1963., god. I, 1-2, 352-353; R. BULAT, *Svjedočanstva iz Petrove gore* 116; Ivo GOLDSTEIN, "Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.

godine”, u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*, Sašo JERŠE, ur. Ljubljana 2006., 601–603.

¹⁸ M. KOLJANIN, “Izbeglice iz Gline u Srbiji 1941–1945.”, 366.

¹⁹ HR HDA 1076 ili 215, k. 520, br. 31318/41 od 31. listopada 1941.

²⁰ HR HDA 1561, 014.0.2.

²¹ T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945.*, 401–402.

²² Dokumenti OKNO Ormož za leto 1945.

²³ R. BULAT, *Svjedočanstva iz Petrove gore*, 116, bilj. 5.

²⁴ Đuro ZATEZALO, *Radio sam svoj seljački i kovački posao*, Zagreb 2005., 123–126.

²⁵ Miljkan MASLIĆ, *Početak i razvoj ustanka naroda IV. rajona Korduna*, Zagreb 2010. Rukopis knjige nastao je 1970-ih godina 20. stoljeća.

²⁶ Citirani autori negdje navode i naziv Crevarsko Selo umjesto Crevarska Strana jer je tako zapisano u dnevniku Ivana Rojsa.

²⁷ M. MASLIĆ, *Početak i razvoj ustanka naroda IV. rajona Korduna*, 211–223.

²⁸ Elazar BARKAN, *Krivica nacija. Restitucija i ispravljanje istorijskih nepravdi*, Novi Sad 2007., 11–99, 153–183, 253–313.

²⁹ *Spomini in pričevanja I.*, Ljubljana 2003. i *Spomini in pričevanja II.*, , Ljubljana 2006., ur. Ivica ŽNIDARŠIČ i Zdenko KAPLAN.

³⁰ *Spomini in pričevanja I.*, 263–268.

³¹ *Isto*, 406–409.

³² *Isto*, 411.

³³ *Isto*, 412–413.

³⁴ *Isto*, 417–418.

³⁵ *Isto*, 418–419.

³⁶ *Isto*, 423.

³⁷ *Isto*, 425–426.